

Левченко Н. М.

Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

РЕЦЕПЦІЯ ПАТРИСТИЧНОЇ ЕКЗЕГЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ В ПРОПОВІДЯХ КИРИЛА ТУРОВСЬКОГО

У статті окреслено патристичну матрицю екзегези Біблії в проповідях Кирила Туровського. Наголошено, що домінуючим жанром старокиївської літератури була проповідь, яка містила в собі елементи релігійної пропаганди, християнського виховання, тлумачення християнських догм та змісту Біблії.

Давніми українськими письменниками були засвоєні екзегетичні моделі отців Церкви, які мали рівнозначний вплив на процес формування біблійної герменевтики в старокиївській літературі.

Встановлено, що Кирило Туровський запорукою єднання людини з Богом вважав сповідання Слова Божого, дотримання біблійних заповідей, визнання символу віри. Слово в Біблії Кирило Туровський, сповідуючи екзегетичні вподобання Василя Великого, вважав не лише внутрішнім словом, яке, промовившись, розчиняється й щезає в повітрі, а й словом дієвим і життєдайним, що ґрунтується на реальних історичних фактах і творить нове буття. Основним завданням проповідника, на думку Кирила Туровського, є пізнання шляхом тлумачення й виконання Слова Божого, шляхом наслідування Христа, який є втіленням Божого Слова, Логосу, самого Бога, що створив світ з нічого, лише промовивши десять слів, явивши світові свою могутність у Слові.

Доведено, що в своїй творчості проповідник переважно схилявся до алегоричної екзегези. Наслідуючи Отців Церкви, він мислив алегоріями й символами, водночас надаючи майже кожному образіві й сюжетові Святого Письма власну інтерпретацію та розуміння. Він широко використовував стилістичні фігури, зокрема анафору, плеоназм, синтаксичний паралелізм, повторення, параболу. Найбільшу перевагу митець віддавав антитезі. Так, у межах фігури контрасту Кирилом Туровським тлумачилися Старий і Новий Заповіти, образи Адама і Христа, неба і землі, гріховності й святості, життя й смерті.

Ключові слова: екзегеза, Біблія, проповідь, тлумачення, патристика, фігури.

Постановка проблеми. Відсутність повного тексту Біблії в старокиївській літературі загалом і в процесі становлення біблійної герменевтики зокрема компенсувалася зверненнями до церковних переказів, патристики, апокрифів та інших творів християнсько-релігійного змісту візантійського та староболгарського походження. Звісно, засвоєна майже на рівних правах така різноманітність творів мала посутній вплив не лише на формування методів тлумачення Святого Письма, а й на характер пізнання світу та буття.

Увібравши античні та біблійні традиції, ранньовізантійські проповіді авторства Іоанна Златоуста, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна, Василя Великого та інших створили класичний канон християнського красномовства, який і був запозичений старокиївськими церковними діячами наприкінці X ст.

Давньоруська оригінальна проповідь, яка була формою релігійної пропаганди і водночас засобом християнського виховання, обслуговувала

потреби нового християнського віровчення, розтлумачувала богословські догми та зміст Біблії.

Перші багатосенсові моделі тлумачення Біблії з'явилися в оригінальних проповідницьких творах Русі з огляду на церковну діяльність київського митрополита Іларіона та ченця Кирила із Турова. Творчість названих проповідників під впливом патристики започаткувала традицію чотирисенсової біблійної герменевтики в проповідницькій прозі в давній українській літературі.

Давніми українськими письменниками були засвоєні екзегетичні моделі отців Церкви, які мали рівнозначний вплив на процес формування біблійної герменевтики в старокиївській літературі.

Разом з екзегезою, спрямованою на інтерпретацію священних книг, була імпортована й біблійна герменевтика, яка тоді ще не мала науково-теоретичного обґрунтування, але також застосовувалася як спосіб, правила й мистецтво тлумачення Святого Письма. Специфіка біблійної герменевтики полягає в тому, що вона містить у собі

об'ємність інтерпретативного процесу, захоплюючи у своє коло і самого дослідника. І що глибше досліднику відкривається Слово, що більше він втягується до істини буття, то більше він сам стає об'єктом інтерпретації і самопізнання. Останнє не вичерпується у християнській свідомості зовнішнім досвідом і самоаналізом, а передбачає певну морально-етичну атмосферу, бо істина відкривається не просто розумному погляду, а очам серця [3, с. 168]. Істину буття середньовічні богословиритори розкривали в проповідях-словах, проповідях-казаннях.

Ті поодинокі зразки старокиївської проповіді, що збереглися донині, не дають змоги змалювати повноцінну модель розвитку й функціонування тодішньої проповіді, як і картину формування біблійної герменевтики. Проте рівень тих творів, що на сьогодні віднайдено, серед яких і такі перлини, як Слова Іларіона, Климента Смолятича, Кирила Туровського, дає підставу припускати, що українська проповідь переживала тоді добу свого розквіту, як і біблійна герменевтика в ролі безпосереднього її структуранта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання рецепції й трансформації біблійної герменевтики у складі давньої української літератури Старокиївського періоду, попри наявні дослідження О. Александрова [1–3], В. Білоуса [5–10], архієпископа Ігоря Ісиченка [4], Н. Левченко [18], О. Сліпушко [21], В. Сулими [22] та інших, досі потребує детального вивчення, тому залишається **актуальним** для української медієвістики.

Постановка завдання. Настала нагальна потреба окреслити патристичну матрицю екзегези Біблії в проповідях Кирила Туровського.

Виклад основного матеріалу. Кирило Туровський, як і Григорій Ниський, не залишив спеціальних екзегетичних праць, коментарів чи схолій. Поодинокі його твори траплялися у різних списках від XIII до XVII століття разом із творами інших проповідників. Здебільшого вони були підписані іменами Отців Церкви. У найдавнішому списку XIII століття містилося 9 повчань, в інших – до 20-ти.

У всіх своїх чи, можливо, деяких приписуваних Кирилу творах, автор «не пояснює жодної догматичної чи моральної правди віри. Тільки в двох повчаннях (на Зелені Свята і про премудрість) подає моралізуючі науки. Зрештою, всі повчання є щодо змісту гоміліями чи панегіричними словами» [20].

Тим часом один із найкращих своїх творів «Кирила Мниха притча о чловѣчѣсти души и

о телеси, и о преступлении Божия заповѣди, и о Воскресенки телеси чловѣча, и о будущем судѣ, и о муцѣ» Кирило Туровський розпочинає із заклику до читача читати Святе Письмо, ретельно занурюючись у сенсову тканину його сюжетів, тем, ідей, образів: «Зѣло полезно, еже разумѣвати нам божественных писаний учение: се и душу цѣломудрену стваряет и к смирению прилагает ум, и сердце на реть добродѣтели извоостряет, и всего благодарьствена чловѣка стваряет, и на небеса ко владычным обѣщанием мысль приводит, и к духовным трудом тѣло укрѣпляет, и приобидѣние сего настоящаго жития, и славы и богатства творит, и всея житийския свѣта сего печали отводит. Того ради молю вы, потщитесь прилѣжно почитати святыя книги, да ся божиих насытивше словес и будущаго вѣка неизреченных благ жадание стяжите: она бо аще и невидима суть, но вѣчна и конца неимуца, тверда же и недвижима» [16, с. 286].

Слово в Біблії Кирило Туровський, сповідуючи екзегетичні вподобання Василя Великого, вважав не лише внутрішнім словом, яке, промовившись, розчиняється й щезає в повітрі, а й словом дієвим і життєдайним, що ґрунтується на реальних історичних фактах і творить нове буття. Основним завданням проповідника, на думку Кирила Туровського, є пізнання шляхом тлумачення й виконання Слова Божого, шляхом наслідування Христа, який є втіленням Божого Слова, Логосу, самого Бога, що створив світ з нічого, лише промовивши десять слів, явивши світові Свою могутність у Слові.

Ісусові належить особлива роль ідеалу морального життя. Для Кирила Туровського христонаслідування було єдиним варіантом морального подвигу, духовного спасіння. Право вести за собою інших Кирило виборював святістю власного життя, готовністю до подвигу, до мучеництва [15, с. 415].

Услід за одним із аспектів екзегетичної теорії споглядання Григорія Ниського – процесу нескінченного сходження людської душі від матеріального і тілного тіла до духовної сфери Бога, на який святий Григорій вказував як на головну мету і зміст книг Святого Письма, зміст людського життя, Кирило Туровський спрямовував екзегезу в русло близької йому традиційної для християнства теми тілності тіла й вічності душі, яка реалізується у творі через алузію Воскресіння Христа і розростається до роздумів казної над людською гріховністю. Тілесність Адама і його нездатність боротися зі спокусами стали

причиною першородного гріха. Тіло Адама спокусилося на заборонений плід і забруднило гріхом все людство. Проте віра у воскресіння Христа, Його викупну жертву дає надію кожному на звільнення від гріха. Кирило Туровський переконує: «Того ради до второго пришествия Христова суда ни мучения всякой души человек, вѣрнаго же и невѣрнаго. Вѣруйте же в правду въскресению человекских телес. «Поспѣши бо, – рече, – дух свій съзижются, и бновивши лице землѣ.» В Иезекиили бо нам воскресения надею показал есть. «Прорцы, – рек, – сыне человекски на мертвыя сия кости, да будут на них тѣлеса и опнется на них кожа, да придет дух от четырь вѣтры и внидет в мертве си, да оживуть!» Все же се сам творец дѣйствует не инако чина превращая, но инако исконное дѣло свое поновляя» [16, с. 306].

Пов'язуючи в один сюжет історію старозаповітного Адама й новозаповітного Ісуса Христа, Кирило Туровський інтерпретує християнський хронос як такий, що не має нічого спільного з поганським уявленням циклічного часу смерті й відродження природи в межах року.

Час усвідомлюється Кирилом Туровським як рух від профанного земного часу, тобто від гріхопадіння Адама, до сакрального часу вічності, що його відкрив своєю голгофською жертвою Ісус Христос, який зупинив плин профанного земного часу й провів світ вічний і сакральний, завдяки чому право на святість здобула будь-яка звичайна людина, що має християнську віру.

З метою глибшого розкриття істини автор нарівні з біблійними текстами алегорично тлумачить тексти апокрифічні. Щоб визначити співвідношення духовного й тілесного, небесного й земного, високого й низького, сакрального й профанного в бутті людини, автор долучає до свого твору апокрифічну притчу про сліпого й кульгавого. Господар посадив виноградник, ворота не зачиняв, а поставив сторожу – кульгавого й сліпого, яким заборонив чіпати виноградник, але дозволив користуватися всім іншим, що перебуває навколо нього. Однак «всѣдъ же хромец на слѣпца и дошедша окрадоства вся внутрняя господина свояго благая» [16, с. 293]. Господар, намагаючись з'ясувати правду, розділив охоронців і допитав кожного окремо.

Виклавши квінтесенцію сюжету, проповідник вдається до алегоричного тлумачення апокрифічної притчі, згідно з яким господар – це Бог-Отець, межа перед виноградником – це Закон Божий, який не варто порушувати, незамкнуті ворота – чудеса Божі, кульгавий – тіло, а сліпий – душа

людини, яких Бог після смерті біологічно розділяє, але судити буде після другого пришествя Христа: «Того ради до второго пришествия Христоваго нѣст суда ни всякой души человек, вѣрнаго же и невѣрнаго. Вѣруйте же в правду въскресению человекских телес» [16, с. 293].

Святкові богослужіння, на думку автора, заслуговують на домінуючі позиції з огляду на те, що вони є певним містичним зв'язком із євангельськими історіями, які знову й знову відбуваються в уяві вірян під час таких богослужінь. Отже, Кирило Туровський продемонстрував часову модель, за якою сакральні події з життя, смерті й воскресіння Ісуса Христа існують у вічному світі і тривають у світі дочасному [15, с. 417].

За прикладом і волею Ісуса Христа станеться оновлення усієї землі й відбудеться воскресіння всіх померлих: «Сгда же придет оновити землю и въскресити все умершая, яко же сам Бог прежде глаголя, тогда «все суци в гробах услышат глас Сына Божия и оживут <...> Тогда бо души наши в тѣлеса внидут и примут въздаяние каждо по своим дѣлом – правдници в вѣчную жизнь, а грѣшници в бесконечную смертную муку. Ими же согрѣшит хто, тѣм и мучен будет» [16, с. 308].

Поважна роль урочистих проповідей спонукала до вишуканого стилю, рясної образності. Це забезпечувалося місткими метафорами, несподіваними символами та алегоріями. Г. Подскальськи писав про це так: «Застосований автором метод алегоричного тлумачення закорінений радше в інтуїтивних асоціаціях, ніж у богословських роздумах: талановитий оратор перемагає ученого екзегета і віровчителя, а святкова радість приглушує несміливі спроби поглибленого богословського запитування. У цій основній тенденції проявляється водночас і подібність, і відмінність від творів Григорія Назіанзіна, Єпифанія Кіпрського та Іоанна Златоуста, які Кирило частіше за все використовує у своїй роботі» [19, с. 117].

Автор прагнув розкрити прихожанам велич релігійного свята, наголошуючи на його духовній значущості, а це можна було зробити, донісши до реципієнтів просто і зрозуміло складне православне метафізичне вчення про Символ віри, про Святу Трійцю – Бога-Отця, Сина й Духа Святого, яке є дороговказом до духовного світу доброти, милосердя, високої моралі, до світу християнства, далекого від світу поганської космогонії. Засуджуючи варварські обряди принесення в жертву людей, Кирило Туровський протиставляв їм викупну самопожертву Ісуса Христа. Тому найголовнішим святом християн він разом

з Григорієм Богословом уважає Великдень, який згідно з Біблією має трирівневу структуру, де перший рівень міститься в старозаповітній історії порятунку синів Ізраїля від караючого ангела смерті кров'ю закланих ягнят, яка стала прообразом крові Христа, другий рівень визначається власне кров'ю Ісуса Христа, пролитою за гріхи людства, третій рівень – літургійне причастя тілом і кров'ю Ісуса Христа в образі хліба й вина: «Христіане, с вѣроу вкушающіе сіє тѣло, освящаются и получают жизнь вѣчную. Итак, братіе, вкусим, сего животворящаго брашна и с любовію облобызаем друг друга, взаимно от всего сердца прощая прегрѣшенія. – Воскресеніе Христово называется великим днем. Поистинѣ велик день сей не потому, чтобы он имѣл больше часов, но ради великих чудес, совершенных Спасителем Иисусом Христом. Нынѣ ангелы с людьми ликуют, и люди освящаются Господом, приѣмля Духа Святаго» [16, с. 10].

Запорукою єднання людини з Богом є сповідання Слова Божого, дотримання біблійних заповідей, визнання символу віри. «Вибрана Кирилом тріада виглядала так: Бог-Отець діяв через Мойсея, рятуючи обраний народ, Бог-Син своєю жертвою рятував людей, вказавши їм шлях до Царства Небесного, Святий Дух створив євхаристійне диво у храмі, готуючи до Царства Божого всіх учасників» [15, с. 419].

Висновки і пропозиції. Перекладна патристика здебільшого виконувала повчальну, дидактичну, навчальну функцію, а також формувала екзегетичні традиції в старокиївській оригінальній літературі. Розтлумачуючи реципієнтам тонкощі біблійного вчення, давньоукраїнські письменники-гомілети прагнули переконати свою аудиторію логікою власних міркувань, яка не повинна була виходити за межі правил і канонів, звеличували чесноти і засуджували вади, обіцяли праведникам вічне блаженство, а недбайливим і грішникам погрожували Божою карою.

Творчість Кирила Туровського є одним із найвищих досягнень алегоричної екзегези. Наслідуючи Отців Церкви, він мислив алегоріями й символами, даючи майже кожному образіві й сюжетові Святого Письма власну інтерпретацію та розуміння.

Алегорична біблійна екзегеза Кирила Туровського гармонійно уживалася з риторикою. Інтерпретуючи біблійні тексти, з окремих їхніх фрагментів він міг утворити метафори. Він широко використовував стилістичні фігури, зокрема анафору, плеоназм, синтаксичний паралелізм, повторення, параболу. Найбільшу перевагу митець надавав антитезі. Так, у межах фігури контрасту Кирилом Туровським тлумачилися Старий і Новий Заповіти, образ Адама і Христа, неба і землі, гріховності й святості, життя й смерті.

Список літератури:

1. Александров О. Література Київської Русі: між міфопоетикою і християнським символізмом. Одеса : Астропринт, 2010. 472 с.
2. Александров О. Старокиївська агіографічна проза. Одеса : Астропринт, 1999. 171 с.
3. Александров О. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ : Парапан, 2002. 172 с.
4. Архиепископ Ігор Ісіченко. Аскетична література Київської Русі. – Харків : Акта, 2007. 397 с.
5. Білоус П. Давня українська література: засіб пізнання і виховання чи мистецтво слова. *Дивослово*. 2017. № 2. С. 12–15.
6. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
7. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії : у 3 т. Т. 1 : Зародження української літератури : монографія. Житомир, 2011. 376 с.
8. Білоус П. Мотив світла в киеворуській літературній традиції. *Антипролог* : збірник наукових праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими. Київ : ВД «Стилос», 2007. С. 67–88.
9. Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі) : збірник статей. Житомир : Полісся, 2003. 160 с.
10. Білоус П. Українська література XI–XVIII ст. : навчальний посібник для самостійної роботи студентів. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 360 с.
11. Василий Великий, архиепископ Кессарии Каппадокийской. Творения иже во святых отца нашего Василия Великого, архиепископа Кессарии Каппадокийския. Сергиев Посад : Издательство Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1900. Ч. 1. 347 с.
12. Василий Великий. Девять бесед на Шестоднев / пер. Л. А. Фрейберг с. 47–50 ; письма 1, 3, 4, 12, 14, 19, 20 / пер. Т. А. Миллер с. 65–69. Памятники византийской литературы IV–IX веков / отв. ред. Л. А. Фрейберг. Москва : Наука, 1968. С. 45–69.

13. Григорий Богослов, святитель. Собрание творений : в 2 т. Сергиев Посад : Издательство Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1994. 1284 с.
14. Григорий Нисский, святитель. О молитве. Москва : Издательство Московского подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры. 1999. 112 с.
15. Історія української літератури : у 12 т. / редкол. : Віталій Дончик (голова) та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 1 : Давня література (X – перша половина XVI ст.) / наук. ред. : Ю. Пелешенко, М. Сулима ; передм. М. Жулинського. 2013. 838 с.
16. Кирила мниха о человечестей души и о телеси, и о преступлении Божия заповеди, и о Воскресении телесе человека, и о будущем суде, и о муце. *Памятники литературы Древней Руси: XII век*. Москва : Художественная литература, 1980. С. 286–308.
17. Кирило. Творения святого отца нашего Кирилла, епископа Туровского с предварительным очерком истории Турова и туровской иерархии до XIII века. Киев : В Типографии Киево-Печерской Лавры, 1880. 376 с.
18. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі. Харків : Майдан, 2018. 392 с.
19. Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.) ; пер. А. В. Назаренко ; под ред. К. К. Аментьева ; С.-Петерб. о-во визант.-славян. исслед. 2-е изд., испр. и доп. для рус. пер. Санкт-Петербург : Византинороссика, 1996. 572 с.
20. Перші українські проповідники і їх твори : праці Греко-Католицької Богословської Академії. Рим, 1973. Т. 35. 188 с.
21. Сліпушко О. Софія кївська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття). Київ : Аконті, 2002. 400 с.
22. Сулима В. Біблія і українська література. Київ : Освіта, 1998. 400 с.

Levchenko N. M. RECEPTION OF THE PATRISTIC EXEGETIC MODEL IN THE SERMONS BY KYRYLO TUROVSKY

The ways of borrowing and stages of the development of biblical hermeneutics in the Ukrainian translation and original literature of the Old Testament period are explored. The works of translated Old Kyiv literature are outlined through the prism of biblical hermeneutics. Their influence on the further development of the original Old Kiev literature is investigated.

In the research outlines the patristic matrix of Bible exegesis in the sermons of Kyrylo Turovsky.

On the example of the Biblical exegesis in the works by Kyrylo Turovskyi, the elements of biblical exegesis in the structure of the sermon.

It was emphasized that the dominant genre of ancient literature was the sermon, which contained elements of religious propaganda, Christian education, interpretation of Christian dogmas, and Bible content.

Ancient Ukrainian writers have mastered the exegetical models of the Church Fathers, who had an equal influence on the process of biblical hermeneutics formation in the ancient literature.

It is established that Kyrylo Turovsky considered the guarantee of unity of man with God as the preaching of the Word of God, keeping the biblical commandments, recognizing the symbol of faith.

It is proved that in his work the preacher was mostly inclined to allegorical exegesis. In following the Fathers of the Church, he thought through allegories and symbols, while providing almost every image and plot of Scripture with his own interpretation and understanding. Widely used stylistic figures, in particular, anaphor, pleonasm, syntactic parallelism, repetition, parabola. The artist gave the greatest preference to the antithesis. For example, the Old and New Testaments, the image of Adam and Christ, heaven and earth, sinfulness and holiness, life and death were interpreted within the frame of the contrast figure of Kyrylo Turovsky.

The results of the study suggest that the use of Biblical hermeneutics in the original genres of ancient Kyiv literature is the first stage of its development even in the absence of its scientific and theoretical basis in the ancient Ukrainian literature of the XI–XIII centuries.

Key words: *exegesis, Bible, sermon, interpretation, patristics, figures.*